

Küreselleşme ve Üniversiteler

Yusuf Gidiş^a, Filiz Tanrısevdi^{b, c}, İlknur Durdu^d

Özet

Küreselleşme tüm dünyada insan yaşamını etkileyen bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır ve eğitim alanını da etkisi altına almıştır. Küreselleşme, üniversiteleri bilim yapan ve eleştirel düşünen kurumlar olmaktan uzaklaştırıp, ekonomi temelli kurumlara dönüştürmüştür. Bu durum, üniversitelerin ticarileşmesine ve akademik bilginin metalaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada küreselleşmenin eğitim örgütlerinin en üst basamağında bulunan üniversiteler üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde öncelikle küreselleşme ve üniversiteler, ardından ise üniversitelerin özelleştirilmesi ve ticarileşmesi, akademik özgürlük, üniversite yönetiminin değişimi ve özerklik kaybı, araştırma fonlarındaki durum, yönlendirilmiş araştırmalar, indeksli yayın, diploma ve sertifika amaçlı eğitim, eleştirel düşünme yokluğu konularına değinilmiş, dünyada mevcut durum ile Türkiye'deki uygulamalar karşılaştırılarak analiz yapılmıştır. Sonuç olarak, eğitimin tüm kademelerinde etkisini hızla hissettiren küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkileri farklı boyutlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Akademik Özgürlük
Küreselleşme
Üniversite
Ticarileşme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424735

Globalization and Universities

Abstract

Globalization shows up as a phenomenon that affects human life all over the world and it has affected the field of education. Globalization has detracted universities from being institutions which are science-based and think critically. It's transformed them into economics-based institutions. This situation has led both the universities to be commercialized and commodification of academic knowledge. At this point, the aim is to find the impact of globalization on the universities which are at the highest level of educational organizations. With this purpose, at first globalization and universities then the privatization and commercializations of universities, academic freedom, change in the management of universities, loss of autonomy, the situation in research funds, directed research, indexed publication, diploma and certificate purposed education, lack of critical thinking subjects are mentioned. Analysis was made by comparing the situations all over the world and Turkey. As a result, the impacts of globalization which is rapidly felt at all stages of education on universities have been tried to be explained with different dimensions.

Keywords

Academic Freedom
Globalization
University
Commercialization

About Article

Received: 23.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424735

^a Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-6507-0358

^b İletişim Yazarı: filizarkan@hotmail.com

^c Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0003-1538-7183

^d Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-5330-1665

Giriş

Çok boyutlu bir kavram olan küreselleşmenin ekonomik boyutu yanında kültürel boyutu da giderek önem kazanmaktadır. Küreselleşmenin kültürel boyutu eğitim boyutunu da kapsamaktadır (Gümüş ve İlhan, 2012). Küreselleşme kavramı, günümüzü detaylıca göz önüne seren, gittikçe yaygın hale gelmiş bir süreç halini almıştır. Bu süreçte uluslararası oluşumlar, ulusal oluşumlardan daha önemli hale gelmektedir. Küreselleşme terimi ekonomik kapsamlı bir içerik olarak ele alındığında, sermayenin dünya çapındaki dolaşımının küresel düzeyde gerçekleşmesi anlamına geldiği anlaşılabilir. Böylece mali, siyasal ve kültürel seviyede dünya toplumlarının birbiriyle entegrasyonu gerçekleşmektedir (Tezcan, 1998).

Küreselleşmenin eğitim sistemi üzerindeki etkilerini konu edinmiş çalışmalar (Bakhtiari ve Shajar, 2006; Brown ve Lauder, 1996; Spring, 2008) küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerine değinmiştir. Olumlu etkiler arasında, küresel ekonomiye dayalı yeni dünyada sorun çözebilen ve küreselleşmenin hızına uygun olacak şekilde sürekli öğrenen insanlar yetiştirerek bilgi toplumu yaratmak yer almaktadır. Buna ek olarak özgür, rekabetçi ve özgüvenli bireylerin eğitimle yetiştiği, bunun da mali ilerlemeyi ve demokrasiyi artırdığı kabul edilmektedir. Olumsuz etkiler arasında ise, küreselleşmenin yol açtığı eşitsizlik, ticarileştirme, kültürel değerlerin yitip gitmesi ve üretimden ziyade tüketim toplumunun oluşması yer almaktadır. Küreselleşme günümüzde uzak kalınamayacak bir olgu halini alsa da pozitif sonuçlara erişme endişesi ile ulusal değerlerden el çekilmesi çok doğru bir yaklaşım olarak kabul edilemez (Uslu Çetin, 2015).

Küreselleşmenin hemen her alanda olduğu gibi eğitim alanında da etkisinden yola çıkarak bu çalışmada, küreselleşmenin eğitim örgütlerinin en üst basamağında bulunan üniversiteler üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, küreselleşme ve üniversiteler, üniversitelerin özelleştirilmesi ve ticarileşmesi, akademik özgürlük, üniversite yönetiminin değişimi ve özerklik kaybı, araştırma fonlarındaki durum, yönlendirilmiş araştırmalar, indeksli yayın, diploma ve sertifika amaçlı eğitim, eleştirel düşünme yokluğu konularına değinilmiş, dünyada mevcut durum ile Türkiye'deki uygulamalar karşılaştırılarak analiz yapılmıştır.

Küreselleşmenin Üniversiteye Etkisi: Genel Bir Bakış

Üniversiteler bilgi üreten kurumlardır. Üniversiteler sadece bilgiyi üretmekle kalmaz, aynı zamanda ürettikleri bilgileri öğretir, sunar ve yayarlar. Bu dört fonksiyon, üniversitenin varoluş sebebidir. Üniversiteler, bilgi üretme işlevlerini araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetleriyle, öğretme işlevlerini eğitim-öğretim faaliyetleriyle, sunma işlevlerini topluma danışmanlık yapımlarıyla ve yayma işlevlerini ise araştırmaların yayınlanması yoluyla yerine getirirler (Balon, Coverdale ve Roberts, 2010). Küreselleşmenin yükseköğretim kademesine, yani üniversiteye etkisi ile ilgili de çok fazla şey söylenmektedir. Bazı araştırmacılar yeni bilgi özgürlüğü çağında küreselleşmenin en önemli rolü üstleneceğini düşünürken, diğerleri ise küreselleşmenin dünya çapında bir eşitsizlik ve üniversitenin McDonaldlaşması anlamına geldiğini savunmaktadır. Yükseköğretim üzerindeki yığınlaşmadan özel sektördeki büyümeye kadar tüm güncel baskıların küreselleşmenin bir sonucu olduğu düşünülmektedir (Altbach, 2004).

Scott'a (2002) göre, üniversitelerin ulusal kültürü belirleme ve yayma misyonu ile küreselleşme arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Geleneksel anlamda, sadece belirli

bilgi alanlarında değil, aynı zamanda ulusal kültürle donatma işlevini de yerine getiren üniversiteler, şimdi birçok öğrenci için meslek okulu haline gelmekte ve ülkeler için yurttaş yaratma işlevini yavaş yavaş kaybetmektedir. Buna ek olarak iletişim ve bilişim teknolojisinin etkisiyle, aynı zamanda küresel araştırma kültürü ağlarının da etkisiyle, öğretim homojenleşmekte ve bu durum da farklılıkları eritmektedir. Küreselleşme çağında, ulusal kimliklerin toplumsal yapısını oluşturma işlevi artık önemini yitirdiği için, üniversitelerin ulusal kültür üretme, geliştirme ve yayma görevi de toplumsal dayanağını kaybetmektedir. Son olarak kamu üniversitelerinin mali açıdan devlete bağlı olma yönü küreselleşme ile zayıflamakta ve bu da üniversitelerin gelirinin azalmasına neden olmaktadır.

Küreselleşmenin ekonomik etkileri ve yükseköğretimin finansmanındaki daralma, üniversite yönetimlerini çeşitli ekonomik kaynaklar yaratma çabalarına sevk etmektedir. Kamu kaynaklarının azalması karşısında, üniversiteler ekonomik olarak yapılandırılmakta, piyasa ve rekabet koşullarına uyum sağlamak için çeşitli önlemler almaktadır. Bu çerçevede, üniversitelerin hedefleri öncelikle ekonomik gelişme planları ve uygulamaları ile bütünleştirilmekte, iş dünyasından finansal destek sağlanması için çaba harcanmaktadır. Bu politikaların izlenmesi doğrultusunda, maliyetleri azaltarak daha fazla öğrenciyi çekmek, ülkelerin genelinde öğrenim ücretlerini artırmak ve piyasalara uygun akademik birimlere öncelik vermek gibi adımlar atılmaktadır. Hükümetler, ekonomik gelişme planları ve süreçleri ile yükseköğretimi entegre etme amaçları belirlemiş ve bu doğrultuda uygulamalar gerçekleştirmiştir (Şentürk, 2008).

Üniversitelerin Yönetimi

Üniversitelerde gerçekleşen fark edilir globalleşme çıkışlarından bir diğeri yükseköğretimin yönetimi alanında gerçekleşmektedir. Yükseköğretimin yönetimi, yükseköğretim kurumlarının vizyon, misyon ve değerlerinin saptanması, stratejik amaç ve hedeflerinin belirlenmesi, karar alma mekanizmaları, yetki ve sorumlulukların genel sınırları, özerklik ve sorumluluk, kaynakların kullanımı ve dağıtımı, yükseköğretim dışındaki paydaşlarla iş birliği gibi konuları kapsayan bir terim olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek öğretim kurumlarında yaygın bir biçimde hayata geçirilen üç farklı modelden bahsedilebilir (Aktan, 2009):

- a. Mütevelli heyet yönetim modeli (managerial model/ management by board of trustees),
- b. Meslektaşlar yönetimi modeli (collegial governance/ collegiality),
- c. Girişimci yönetim modeli (entrepreneurial governance).

Mütevelli heyet modelinde yükseköğretim kurumları, tamamen üniversite dışından ataması yapılan üyelerin oluşturduğu bir Mütevelli Heyeti ile yönetilmektedir. Bu model içerisinde; akademik kurulların karar verme yetkileri fazlasıyla sınırlı kalmaktadır. Bu model ABD ve Kanada'daki üniversitelerce yaygın bir biçimde hayata geçirilmektedir. Meslektaşlar yönetimi modeli ise sınırlı yetkilerin verildiği eğitim yöneticilerinin (Rektör, Dekan, Bölüm Başkanı vb.) seçim yoluyla tespit edilmesi ve Senato, Üniversite Konseyi, Fakülte ve Bölüm Kurulları ile de yatay bir yönetim sistemi ortaya konmaktadır. Girişimci modelde (İngiltere, Avustralya, Hollanda vb.) ise çoğunluğunu yükseköğretim kurumunun dışından gelen üyelerin bir araya geldiği bir "Yönetim Kurulu" idari ve finansal sorumluluğu ve idareyi yüklenmekte, rektörü seçme ve atama işlerini yürütmekte, "Üniversite Senatosu" ise akademik yönetimi gerçekleştirmektedir. Benzer bir biçimde Rektörün atamasını yaptığı Dekanlar ve Dekanların

atamasını yaptığı Bölüm Başkanları kendi birimlerinde tamamen yetki ile idari ve mali yönetimi, bu birimlerin akademik kurulları ise akademik yönetimi yerine getirmektedir. Geleneksel meslektaş modeli yakın zamanda gittikçe mahiyetini yitirmekte ve bu yönetim modelinde gözle görülür bir öneme sahip olan aynı meslek grubuna ait kuruluşların (değişik fakültelerin temsilcileri ile inşa edilmiş yükseköğretim senatoları, yönetim kurulları ve fakülte kurulları) yönetimde nüfuzu azalmaktadır. Yeni yönetim modeli, yükseköğretim yönetiminde rektöre daha yoğun yetki devri yapılmasına sebep olmakta, hesap verme yükümlülüğü ise üniversite sınırları dışındaki paydaşların katılımı ile gerçekleştirilen Üniversite Yönetim Kurulu'na verilmektedir. Özellikle 1990'lı yılların başlangıcından bugüne kadar gelen süreçte "girişimci üniversite yönetimi" modeline doğru bir yönelim gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, günümüzde geleneksel üniversite yönetimi modelinin değişim gösterdiği söylenebilir. Özellikle gelişmiş ülkelerde akademik kapitalizme doğru çarpıcı bir değişimin gerçekleştiği görülmektedir. Tamamen kâr amaçlı olmasa bile, yükseköğretim kurumlarının işletme benzeri maliyet etkin ve kalite odaklı idare edilmesi ve müşterinin istek ve beklentilerini öne çıkararak müşteri memnuniyetini sağlaması ve paydaşların katılımını göz önünde bulundurması gerektiği düşünülmektedir (Aktan, 2009).

Dünya genelindeki yükseköğretim yönetim uygulamalarına baktığımızda, devlet üniversiteleri ve vakıf üniversitelerinin temel otorite yapılarında mütevelli heyeti, rektör, üniversite idari kurulu ve akademik senato gibi unsurları içeren benzer yapılar olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu yapılar arasında, dünya genelinde gelişmiş üniversite sistemlerinde, mütevelli heyetinin öne çıktığı ve modern üniversitenin en güçlü yönetim aracı olarak nitelendirildiği görülmektedir. Türkiye'de ise mütevelli heyeti sistemini ilk olarak 1959 yılında özel bir yasayla kurulmuş olan ODTÜ uygulamış, ancak bu sistem 12 Eylül darbesi ile yürürlükten kaldırılmış ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda mütevelli heyetleri yer almamıştır. Ancak, mütevelli heyeti sistemi 1984 yılında Bilkent Üniversitesi'nin kurulmasıyla tekrar uygulanmaya başlanmış ve 1992 yılından itibaren yeni vakıf üniversitelerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Türkiye'de özel üniversitelerin yönetiminde mütevelli heyeti bulunurken, devlet üniversitelerinde bu yönetim organı bulunmamaktadır. Bu durum, üniversitelerin dış paydaşlarının taleplerini iletememesine yol açmaktadır. Dünya genelindeki deneyimler göstermektedir ki, mütevelli heyetleri, üniversitelerin özerkliğini artırmanın yanı sıra, toplumla daha yakın ilişki kurmalarını sağlayarak daha hesap verebilir duruma gelmelerini sağlayan bir yapı olabilir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nde, mütevelli heyetinin rektörü seçmesi, rektör belirleme sürecinde yaşanan olumsuzlukları çözebilecek bir mekanizma olarak görülmektedir. Mevcut sistemde ağırlıklı olarak rektör tarafından yönetilen üniversiteler, mütevelli heyetleri vasıtasıyla daha demokratik ve hesap verebilir bir oluşum yaratabilir. Ayrıca, bu yönetim modeli, YÖK'e ilişkin merkezîyetçilik eleştirilerine nihai bir sonuç kazandırarak daha âdemi-merkezîyetçi bir sistemin oluşturmasına katkı sunabilir (Kurt, 2015).

Rektör Atamaları

Yükseköğretim kurumlarının yönetimi tartışma konusu olurken, gözle görülür hale gelen önemli konulardan biri de yükseköğretim kurumunun en üst seviyedeki yöneticilerinin tespit edilmesine yöneliktir. Dünya üzerinde yükseköğretim kurumlarının üst düzey idarecileri; "rektör" (rektör), "başkan" (president) veya "yardımcı şansölye" (vice-chancellor) şeklinde ifade edilmektedir. Üniversitenin idaresinin en üst düzey temsilcisi olan rektörün

saptanmasında dünyada farklı yaklaşımlar izlenmektedir. Pek çok OECD ülkesinde rektör devlet başkanı, bakan, mütevelli heyeti, danışma kurulu ya da yöneticiler kurulu tarafından atanmaktadır. Az sayıda ülkede ise rektör iç paydaşların (öğretim üyesi, idari personel, öğrenci) seçimleri ile saptanmaktadır (Çelik ve Gür, 2014). Dünya’da rektör atamalarına ilişkin bazı ülkelerin izlediği yöntem Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Dünya’da Rektör Atamaları

Atama Yapılan Ülkeler		Seçim Yapılan Ülkeler	
ABD	Eyalet hükümetlerinin (Valinin) üyelerini atadığı Mütevelli Heyeti	Kore	Devamlı statüde öğretim elemanları
Avustralya	Üniversite Konseyi (çoğu dışarıdan üye)	Yunanistan	Öğretim üyeleri, öğrenciler, diğer personel
İrlanda	Yönetim Kurulu (yaklaşık %50 üye dışarıdan)	Slovenya	Öğretim üyeleri, öğrenciler
Hollanda	Danışma Kurulu (beş üye Bakan tarafından atanır.)	Fransa	Kurul veya konsey üyeleri
İsveç	Yöneticiler Kurulunun önerisi ile hükümet	İsviçre	Senato veya geçici komite
İngiltere	Yöneticiler Kurulu (çoğu üye dışarıdan)		
Avusturya	Senatonun önerdiği üç aday arasından, üyeleri dışarıdan olan kurul		
Danimarka	Üyelerinin çoğu dışarıdan olan kurul		
Norveç	Dışarıdan üyelere sahip Yürütme Kurulu’nun Bakan’a önerisi ile Bakan tarafından atama		
Japonya	Rektör Seçme Komitesi		
Finlandiya	Üyelerinin çoğu dışarıdan olan kurul		

Kaynak: Çelik ve Gür, (2014)

Tablo 1’den de anlaşılabilirliği gibi, son zamanlarda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle beraber bazı Avrupa ve OECD ülkelerinde rektörlerin seçim yöntemiyle görev başına gelmelerinden öte, atama yöntemi benimsenmiştir. Örneğin Avusturya, Danimarka ve Norveç’te 2000’li yıllarda gerçekleştirilen düzenlemelerle rektörler, artık atama yöntemi ile saptanmaktadır. İngiltere ve Danimarka’da rektörler yöneticiler kurulu ya da konseyinin eliyle, Hollanda ve Avusturya’da danışma kurulu tarafından atanmaktadır. Danimarka ve İngiltere’de üniversite başkanını göreve getiren kurulun üyelerinin pek çoğu üniversite

dışındandır. Avusturya ve Hollanda gibi ülkelerde ise başkanı atayan kurulun tamamı dışındandır. ABD gibi müteveli heyetiyle yönetilen ülkelerde, başkan (rektör) geleneksel olarak bu heyet tarafından atanmaktadır. Bu heyetin üyelerinin çoğu üniversite dışından gelen kişilerden oluşmaktadır. Slovenya'da rektör, öğrenci ve öğretim üyelerinin; Yunanistan'da öğretim üyeleri, personel ve öğrencilerin oyları ile yönetime gelmektedir. Kore'de ise rektör akademik personelin oyları ile belirlenmekte; saptanan isimlerin atanması için nihai onayı hükümet vermektedir (Çelik ve Gür, 2014).

Türkiye'de ise YÖK kurulduğundan bu yana, üniversitede rektör atamaları seçimle yapılmaktaydı. Dört yılda bir yapılan rektörlük seçimlerinde öğretim üyeleri oy kullanabilmekte, en fazla oy alan üç rektör adayının isimleri YÖK'e gönderilmekte ve akabinde de Rektör Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktaydı. Bu seçim sistemin eleştirisi şu şekilde yapılmaktaydı:

a. Oy kullanma hakkı yalnızca yardımcı doçent, doçent ve profesör unvanına sahip öğretim elemanlarınca, yani öğretim üyelerince yapılmakta öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, okutman ve uzman unvanına sahip öğretim elemanlarının görüşleri ve tabii ki yükseköğretim kurumu bünyesinde görev yapan idari personelin görüşleri de göz ardı edilmekteydi.

b. Her ne kadar demokratik bir seçim yapılsa da en fazla oy alan 3 adayın ismi YÖK'e gönderilmekteydi ve YÖK bu adaylar arasından bir sıralama yaparak Cumhurbaşkanı'na isim önermek konusunda özgürdü ve bu da sıklıkla suiistimal edilen bir durumdu.

c. Tüm süreçler demokratik olsa bile, Cumhurbaşkanı 3 aday arasından en az oy alan adayı atama hakkına sahipti.

Güncel olarak uygulanan rektör atama sistemi 15 Temmuz süreci ve sonrasındaki Olağanüstü Hal kapsamı nedeniyle değişikliğe uğramıştır. Bu çerçevede uygulanmakta olan seçim sistemi 29 Ekim 2016'da çıkarılan kanun hükmünde kararname (676 sayılı KHK) ile feshedilmiş ve yerine YÖK'ün önerdiği 3 isimden birinin Cumhurbaşkanı'nca atanmasının geçerli olduğu model getirilmiştir. Bu kanun hükmünde kararnameye göre, 1 aylık süre içerisinde önerilenlerden birinin göreve getirilmemesi ve YÖK'ün de 2 hafta içerisinde yeni adaylar göstermemesi durumunda Cumhurbaşkanı'nca direkt atama yapılabilecektir. Sonuç olarak, Türkiye'de yükseköğretim yönetim sisteminde yaşanan bu değişim, üniversite yönetiminin özerklik kaybının en şiddetli göstergesidir denilebilir.

Akademik Özerklik, Akademik Özgürlük ve Türkiye'nin Durumu

Üniversiteler özgürce bir tartışma ortamı ve eleştirel düşünmenin başat olması gerektiği kurumlardır. Bu durum ancak üniversitelerin kurumsal anlamda akademik özerkliğe sahip olabilmeleri sayesinde olabilir. Bu noktada önemi ortaya çıkan akademik özerklik beraberinde akademik özgürlüğü de sağlayacaktır. Üniversitelerde akademik özerklik sağlandığında bilimsel çalışmalarda özgürlük gelişebilecek, üniversiteler öğretim ve sınav programlarını kendileri belirleyebilecek, en önemlisi de bilimsel denetim, öz denetim ve otokontrol ilkesi ile gerçekleşecektir. Ancak akademisyenlere yönelik, dünya genelinde, hesap verebilirlik, kitleselleştirme, yönetsel denetim baskısı, kamu kaynaklarından mali desteklerin azalması gibi olumsuz dış baskılar giderek artış göstermektedir (Mok ve Jiang, 2016).

Bilgili'ye (2016) göre, bilimsel özerklikten gerçek anlamda bahsedebilmek için şu koşulların gerçekleştirilmesi gerekir: (a) Araştırma konu ve yöntemlerinin özgürce seçilebilmesi, (b)

Yerel ve ulusal yöneticilerin neden olduğu vesayet, hiyerarşi, emir, direktif benzeri özgürlükleri kısıtlayıcı idari telkinlerinin yaşanmaması, (c) Hiçbir öğretim elemanının eğitim-öğretim etkinlikleri esnasında yasalar veya yönetmelikler kapsamında harcadığı düşünce ve söylemlerinden ötürü sorgulanmaması ve (d) AR-GE çalışmaları için malî kaynak sağlanması.

Akademik özgürlük konusundaki en önemli gelişmelerden biri olan Lima Bildirgesi, 6-10 Eylül 1988 (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 40. Yıldönümü) tarihinde Lima’da bir araya gelen Dünya Üniversiteler Kurumu (WUS) tarafından, “Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği” adıyla yayınlanmıştır. Lima Bildirgesi’ne (6-10 Eylül 1988) göre akademik özgürlük, akademik çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, üretme, tartışma, öğretme, geliştirme ve edindikleri bilgileri yaymalarındaki özgürlükler anlamına gelmektedir. Akademisyenlerin haklarına ilişkin olarak Lima Bildirgesinin 3. Maddesinde ise; akademik özgürlük, yükseköğretim kurumlarının, eğitim-öğretim, araştırma, yayın yapma ve topluma hizmet fonksiyonlarının yerine getirilmesi için vazgeçilmez bir ön koşuldur. Akademik topluluğun tüm üyeleri, hükümetlerden veya başka kaynaklardan baskı korkusu taşımadan işlevlerini yerine getirme hakkına sahiptirler.

Türkçe’de akademik özgürlük kavramının çelişkili kullanımları söz konusudur. Genellikle “akademik özgürlük” kavramı ile “akademik özerklik” ve “bilimsel özerklik” gibi ifadeler eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de genellikle, akademik özgürlük konusunda yapılan tartışmalar “üniversite özerkliği” bağlamında gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni üniversite özerkliğinin gerçekleşmesiyle akademik özgürlüğün de gerçekleşeceğinin varsayılmasıdır. Türkiye’de akademik özgürlük ifadesinin bu seviyede üniversite özerkliği ile bütünleşmesinin bir diğer nedeni de üniversitelerin geçmişten bugüne siyasi çekişmelerin bir parçası olmasıdır. Bu nedenlerin yanında, Yüksek Öğretim Kurumunun merkeziyetçi bir yapı haline dönüşmüş olması da üniversite özerkliğinin direkt akademik özgürlüğü ifade ettiği anlayışını desteklemiştir (Seggie ve Gökbek, 2014). Özipek (2001) ise akademik özgürlük kavramının, bireysel özgürlük ve akademik özgürlük olarak, ayrı ayrı ele alınabileceğini belirtmiştir. Araştırmacı, eğitim ve araştırma üzerindeki denetimin en az seviyede olması ile bireysel akademik özgürlüğün mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Öte yandan kurumsal anlamda akademik özgürlüğü ise, akademisyenlerin yasa yapıcının veya politikacının müdahalesinden korunmasının amaçlanması olarak ele almaktadır.

Akademik özgürlük kriterleri açısından bakıldığında Türkiye’de 2547 sayılı yükseköğretim kanunu, akademik özgürlüğü tam olarak garanti altına almamaktadır. Son yıllarda bu durum değişme eğiliminde olsa da akademik özgürlükleri tam anlamıyla koruma altına alan düzenlemeler yapılmamıştır. Bununla beraber, akademik özgürlüğün sadece yasalarla sağlanamayacağı unutulmamalıdır. Akademik özgürlük kavramının yerleşik bir hal alabilmesi için toplumsal olarak, kültürel düzeyde bir zihniyet değişimine ihtiyaç duyulduğu da açıkça ortadadır (Özipek, 2001). 1981’de çıkarılan 2547 sayılı kanun ile kurulan YÖK’ün hızla büyüyen yükseköğrenim kurumlarını etkin bir şekilde yönetemediği açıktır. YÖK, değişen ve gelişen yükseköğrenim kurumlarını daha etkili kılmak, üniversitelerin yürütme ve mali özerkliğini sağlamak için yeniden yapılandırılmalıdır. Akademisyenler, üniversitelerde oluşturulacak mali özerklik ve akademik özgürlükle tüm dış etkenlerin baskısından korunmalıdır (Akyol ve Arslan, 2014). Nitekim, Kayrooz, Kinnear ve Preston da (2001) akademik özgürlüğün güçlü toplumsal bir yapıyla gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

Olumsuz dış baskıların ötesinde, birçok ülkede akademik özgürlük saldırı altındadır. Bazı ülkelerde akademik çalışmaları nedeniyle tutuklanan akademisyenler dahi olabilmektedir. Bu

durumdan yola çıkarak dünyanın her yerinde akademik çalışmaların yapılması güvence altındadır denilemez (Altbach, 2000). Akademik özerklik dışsal baskılardan zarar göreceği gibi, üniversitenin kendi kurumsal yapısı ve akademik çatışma ortamından da etkilenmektedir (Aktan, 2017). Türkiye’de, dünyada olduğundan biraz daha farklı biçimde dışsal baskılar olabilmektedir. Bu farklılığa üniversitelere çeşitli biçimlerde etki eden siyasiler örnek gösterilebilir. Bu etkiler ilk olarak, üniversitelerin kuruluş yerlerinin seçimiyle başlamaktadır. Bu aşamadan sonra idari ve akademik kadroların belirlenmesine de müdahaleler olabilmektedir. Üniversiteler tüm bu etkilerin yanı sıra, karar alma süreçlerinde de kurum içi ve kurum dışı etkilere maruz kalmaktadır (Arap, 2010).

Yükseköğretim sistemleri karşılaştırmalı bir biçimde incelendiğinde kamu tarafından mali destek verilen yükseköğretim kurumlarının yetki ve yükümlülüklerinin ülkeler bazında farklılaşma gösterdiği gözlemlenmektedir. Genel itibariyle, yükseköğretim sahasına yönelik yetkiler yükseköğretim kurumu, aracı kurum ve eyalet/devlet arasında dağıtılmaktadır. Hangi yetkilerin direkt yükseköğretim kurumuna ait olduğu, hangi yetkilerin bir üst makama (direkt devlet ya da bir aracı kurum) ait olduğu, bir ülkenin devlet idari sistemi ile yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, yasal metinler ile o toplumun tarihi ve kültürel bağlamının, yükseköğretimin kurumsal özerkliğinin tanımı ve sınırları ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bütün bu meseleler, yükseköğretim kurumlarının yetkilerinin ve özerkliğinin sınırlarını saptamaktadır. Avrupa Üniversiteler Birliği’nin üniversitelerin özerkliğini tespit etmeye ilişkin hayata geçirilen araştırmalarda, özerklik dört ana kategori çerçevesinde incelenmiş ve her bir kategori de birçok belirtiyeye bölünmüştür. Avrupa Üniversiteler Birliğine göre üniversite yönetim yapı özerkliğinin boyutları Tablo 2’de gösterilmektedir (Çelik ve Gür, 2014).

Tablo 2. Avrupa Üniversiteler Birliğine Göre Özerkliğin Boyutları

Örgütsel Özerklik	Finansal özerklik	İstihdam özerkliği	Akademik özerklik
En üst yöneticiyi seçmek	Kamusal fonların tipi ve süresinde belirleyici olmak	İşe alım süreçleri üzerinde karar vermek	Toplam öğrenci sayısını belirlemek
En üst düzey yöneticiyi seçme ölçütlerini belirleme	Üniversitenin artan gelirlerini elde tutabilmek	Tüm personelin ücretlerini belirlemek	Lisans ve lisansüstü öğrencileri seçebilmek
En üst düzey yöneticiyi görevden alma	Borç alabilmek	Personeli işten çıkarmak	Yeni akademik programlar açabilmek
En üst yöneticinin görevde kalma süresini belirleme	Kendi binasına sahip olmak	Yükselme şartlarını belirlemek	Akademik programları sona erdirmek
Yönetim kurullarındaki dış üyeleri seçmek	Harç ücretinin miktarını belirlemek (ulusal ve AB ülkeleri)		Öğrenim dilini belirlemek

Akademik yapılar üzerinde karar verebilme	Harç ücretinin miktarını belirlemek (uluslararası)	Kalite güvence mekanizmalarını ve sağlayıcılarını seçmek
Tüzel kişilik oluşturabilme		Programların müfredatlarını belirlemek

Kaynak: Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014.

Avrupa Üniversiteler Birliği'nin hazırladığı özerklik sıralamaları analiz edildiğinde, örgütsel özerkliğin en kapsamlı biçimde Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Estonya, Almanya ve İrlanda'da uygulandığı saptanmaktadır. Bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarının örgütsel özerkliğinin genişliği, kendi fakülte ve bölümlerini açma ile kâr amacı olan ya da olmayan tüzel kişilik oluşturma yetkisi edinmeleri, yönetim organlarında/kurullarında üniversiteden olmayan üyelerin varlığı ile ispatlanmaktadır. Türkiye yükseköğretim kurumlarının örgütsel özerkliğinin ise Avrupa üniversiteleri ile karşılaştırıldığında gözle görülür bir biçimde kısıtlı olduğu, sıralamada 28 ülke arasında 27. olduğu tespit edilmiştir (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

Akademik özerklik kapsamında incelendiğinde, İrlanda, Norveç ve Birleşik Krallık, Estonya, Finlandiya ve İzlanda oldukça yüksek akademik özerklik sınıflandırmasında yer almaktadır. Bu ülkelerde üniversitelerin öğrenci sayısını saptama, lisansüstü öğrencilerini seçme gibi akademik işlere ilişkin oldukça kapsamlı bir yetkileri bulunmaktadır. Türkiye ise İtalya, İspanya, Danimarka, Hollanda ve Macaristan gibi ülkelerle beraber orta-az akademik özerk sınıfında bulunmaktadır. Bu ülkelerde öğrenci sayıları bir üst makam ile görüşülmektedir. Bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumları lisans programlarına öğrenci alma hususunda daha fazla kısıtlama ile karşı karşıya kalırken kurumlar, lisansüstü programlara öğrenci seçme ve öğrenci sayısı konularında daha özerk bir biçimde hareket edebilmektedirler (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

İstihdam özerkliği ise Estonya, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerde oldukça yüksek seviyededir. Bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumları, çalışanların istihdamında, maaşlarında, işten çıkarmada ve yükseltme gibi konularda asıl karar verici olarak yer almaktadırlar. Türkiye ise Almanya, Slovakya, İtalya, İspanya, Fransa ile beraber istihdam özerkliğinde orta-az seviyede bulunmaktadır. Başka bir deyişle; bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarında işe alma, ücret tespiti, işten çıkarma ve yükseltmeye ilişkin pek çok kısıtlama ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

Finansal özerklik, Lüksemburg, Estonya ve Birleşik Krallık'ta oldukça geniş bir kapsamdadır. Tamamen mali özerkliği olan yükseköğretim kurumları borç alma, kendi binasını edinme, harç ücretini tespit etme, artan gelirlerini elde tutma ve devlet fonlarının süresini saptama gibi hususlarda yetkiye sahiptirler. Türkiye ise Fransa ile beraber orta-az mali özerk sınıfında bulunmaktadır (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

Yükseköğretim kurumları, sermayenin ve emperyalizmin hizmetine sunmanın iç yönetim bakımından en etkin yolu ise, onu yönetsel ve finansal baskı altında tutmaktır. Bu politika

bünyesinde Türkiye'deki uygulamayı incelediğimizde, birinci seviyede YÖK üniversiteler üzerinde yaratılan yönetsel baskıyı, ikinci seviyede de bütçesinden üniversitelere ayrılan oldukça küçük pay ise, yükseköğretim kurumları üzerinde yaratılan finansal baskıyı göstermektedir. Bu sayede, hareket serbestisini yitiren ve kaynak yetersizliği yaşayan yükseköğretim kurumları, ortaya atılan farklı YÖK tasarılarında da bahsedildiği kadarıyla, 1980'lerden itibaren çok farklı tekniklerle sermayeye ve emperyalizme hizmet kurumu olmaya zorlanmıştır. Öğrenci harçları, paralı öğrenci, özel destekli profesörlük kurumu, üniversitelerde işletme hesabı oluşturulması gibi tavsiye ve yönelimler hep aynı amaca hizmet etmektedir. Bu şekilde hayata geçirilen uygulamaların sonucunda, hem sosyal adalet ve fırsat eşitliği zedelenmekte bundan da önemlisi, bu yöntemlerle yükseköğretim kurumları topluma yabancı hale getirilerek dünya emperyalizminin ve onlarla iş birliği içindeki sermayeye hizmet etmektedir (Önder, 2014).

Üniversitelerin Özelleştirilmesi ve Ticarileşmesi

Küreselleşmenin etkisiyle, üniversitelerin ekonomik bir temele dayalı kurumlar haline dönüşmesi, "şirket üniversitesi" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle ABD'de bu kavramın hızla yayılması, yükseköğretimin ticarileşmesinin belirgin bir göstergesidir. Bu bağlamda, şirket üniversitelerinin "sanal üniversite" kavramıyla ilişkilendirilmesi, yükseköğretimde ticaret ve pazar ilişkilerini destekleyen bir diğer gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni sistemde öğrencilerin müşteri olarak kabul edilmesiyle birlikte, akademisyenler artık müteşebbis olarak değerlendirilmekte ve üniversiteler, büyük şirketler gibi yönetilmeye başlanmıştır. Bilgi artık sadece üretilen ve aktarılan bir değer olmaktan çıkarak, pazarlanabilir ve satılabilir bir meta haline gelmiştir (Karaman, 2010). Erdem de (2006), dünyadaki son gelişmelerin yükseköğretime şu şekilde etki ettiğini savunmaktadır:

a. *Yükseköğretimin ticarileşmesi*: Üniversiteler, bürokratik bir yapıdan çıkarak müşteri odaklı şirketler haline gelmiş ve bu durum, kamu üniversitelerini daha girişimci olmaya yönlendirmiştir.

b. *Bilginin pazar mantığı çerçevesinde alınır-satılır bir meta olarak görülmesi*: Bu durum, pazar odaklı fikirlere yönelik bir üniversite anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birçok ülkenin yükseköğretim stratejileri, ulusal hedeflere ulaşmanın, güçlü bir özel sektör olmaksızın mümkün olamayacağına dair bir perspektifi benimsemektedir. Bu durumun temelinde, ülkelerin var olan bütçe imkanlarının yükseköğretim harcamalarını karşılamakta yeterli düzeyde olmaması ve mevcut kurumların sektörün evrimleşen ihtiyaçlarına yanıt vermede eksiklik göstermesi gibi faktörler yer almaktadır. Fakat, birtakım ülkeler özel sektörün yükseköğretime müdahalesi hususunda çekincelerinden bahsetmektedirler. Bu endişelerin temelinde, kâr amacı güden özel sektör sağlayıcılarının eğitim değerleriyle örtüşmemesi riski bulunmaktadır. Ayrıca, özel girişimler genellikle araştırma kültürü bakımından yeterli seviyede bulunmamaktadır. Bu etmenler, öncelikle kamu üniversite birlikleri ve öğrenci topluluklarının etkili olduğu ülkelerde, hükümetleri özel sektörü teşvik etmekte çekingen kılmaktadır. Ancak, bazı ülkeler özel üniversiteler için çeşitli düzenlemeler yapmış ve uluslararası eğitim yatırımı yapmak isteyen veya uzaktan eğitim yoluyla ülkeye girmek isteyen ülkelere izin vermiştir. Örneğin, İngiltere, Güney Afrika'da özel üniversite olarak kabul edilen ve hükümet tarafından yasal olarak tanınan programlar açmıştır. Çin,

denizaşırı ülkelerin kendi ülkelerinde yatırım yaparak programlar açabilmesi için düzenlemeler yapmış ve 1300 özel yükseköğretim kurumu aracılığıyla toplam 1.4 milyon öğrenciye eğitim imkânı sunmuştur (Fielden, 2008).

Türkiye'de, 1980 öncesi mektupla öğretim yapan YAYKUR'un işlevleri, Anadolu Üniversitesi'ne devredilerek uzaktan eğitimin ülkede yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Uzaktan eğitimin genişlemesine ek olarak, 1982 Anayasası'nda yer alan hükümlere uygun olarak yapılan yasal düzenleme, kâr amacı gütmeyen vakıflara özel yükseköğretim kurma imkânı tanıdı (YÖK, 2023a). Yükseköğretim Kurulu'nun 2023 verilerine göre, Türkiye'de 2023–2024 akademik yılında faaliyet gösteren toplam 208 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerin 129'u devlet üniversitesi, 79'u vakıf üniversitesi ve 4'ü vakıf meslek yüksekokulu olarak faaliyet göstermektedir. Başka bir ifadeyle, faaliyet gösteren üniversitelerin %62'si devlet üniversitesi iken, %38'i vakıf üniversitesidir (YÖK, 2023b).

Araştırma Fonlarındaki Durum: Yönlendirilmiş Araştırmalar

Yeni ürün ve teknolojinin geliştirilip ekonomik büyümeye katkı sağlamak için ilk adım, bilim insanı (araştırmacı) ile teknoloji uzmanının (mühendis) iş birliğini sağlamaktır. İkinci adım ise bu iş birliğinden doğan sonucu ekonomik değere dönüştürecek girişimci yapıyı (teknoloji şirketi) hayata geçirmektir (Yalçıntaş, 2014). Küreselleşmeyle birlikte 1980'lerden sonra şirketler yeni ürün ve yeni teknoloji geliştirmenin birinci adımı olan bilim insanları ile iş birliğini sağlamak için üniversitedeki akademisyenlerle yakından ilgilenmeye başladı. Bu yakından ilgilenmenin de ötesinde üniversite-sanayi iş birliğine geçiş Bayh-Dole Yasası gibi çeşitli kongre kararları ile gerçekleşti. Bu yasa, Amerika'da şirket kaynaklarının üniversitelere akmasına ve şirketlerle akademisyenlerin arasında sözleşmeler imzalanmasına neden oldu. Bayh-Dole Yasası, kâr amacı olmayan kuruluşların veya küçük işletmelerin, federal bir kurumla imzaladığı AR-GE sözleşmesi, iş birliği anlaşması veya kurumdan aldığı araştırma desteği ile gerçekleştirdikleri araştırmalarda meydana gelen buluşlar üstünde hak sahibi olmalarına izin veren bir yasadır. Bu sayede, Amerika'da kamu kaynaklı mali desteklerle karşılanan birtakım araştırma kurumları, araştırmalarının sonrasında ortaya çıkan buluşlar üstünde hak sahibi olabilir ve bu buluşları lisans sözleşmeleri aracılığıyla devredilerek ticarileştirebilir, belirli bir gelir elde edebilirler (Özden Merhacı, 2015).

Şirketlerin üniversitelere desteklerinin başlaması ve giderek artması eleştirilere de neden olmuştur. Bu eleştirilere göre, üniversitelerin sponsor şirketleri memnun etmek adına araştırma bulgularını sansürleyebileceği ve ticari çıkarlar doğrultusunda lisansüstü öğrencilerini sömürebileceği, atama ve terfi süreçlerini de yozlaştırabileceği ifade edilmektedir. Daha da kaygı verici kimi tahminlere göre, şirketlerin parası araştırma etkinliklerinin temel bilimlerden uzaklaşıp ekonomik getirisi olan uygulamalı bilimlere kaymasına neden olacaktır. Bu tahminlerden günümüzde özellikle araştırma bulgularının sansürlenmesi gerçekleşmektedir. Bu durum özellikle ilaç şirketlerinin yaptırdığı araştırmalarda yaşanmış çıkar çatışmalarından dolayı yargıya yansıyan olaylardan anlaşılmaktadır. Örneğin, Olivieri, Kanada'nın en büyük ilaç firması Apotex ile bir talassemia ilacını test etmek için bir sözleşme imzalar. Sözleşmede, Olivieri'nin sonuçlarını şirketin izni olmaksızın belirli bir süre boyunca yayımlamaya engel olan bir madde bulunmaktaydı. Ancak ilacın beklenenden daha az etkili olduğu ve potansiyel olarak tehlikeli olduğu anlaşılınca, sözleşmeye rağmen Olivieri bulguları yayımlamakta ısrar etti. İlaç şirketi, Olivieri'yi araştırma

protokolünden çıkmakla suçladı. Bulguların yayımlanmasını engellemek amacıyla şirket, Olivieri'ye dava açma ve sözleşmeyi feshetme gibi tehditlerde bulundu. Tüm bu olayların sonunda araştırmacı Olivieri hastane tarafından ve şirket tarafından suçlandı ve çeşitli şekillerde (program yöneticiliğinden uzaklaştırılma gibi) cezalandırıldı. Yaşanan bu gibi durumlar toplumların araştırmacılara ve araştırma sonuçlarına olan güvenini zedelemektedir. Bu güvensizlik keskin bir kuşkuculuğa bile geçmiştir denilebilir. Artık bilimsel araştırmalara kuşku ile yaklaşan toplum, araştırmacının arkasındaki sponsorların kim olduğunu öğrenme çabası içindedir (Bok, 2007). Bu durum 2019 yılında başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan COVID -19 salgınına yönelik uygulanan aşularla ilgili tartışmalarda had safhaya ulaşmıştır (Anas, Salifu ve Zakaria, 2023; Çatıker, Kaya ve Kılıç, 2022; Hsu, Johnson, Phillips ve Nelson 2022; Narmanlı, 2022).

İndeksli Yayın

Derginin dizinlenmesi kalitenin bir göstergesi şeklinde kabul edilmektedir. Dizinli dergiler, dizinlenmemiş dergilere nazaran akademik açıdan daha kaliteli yayınlar olarak görülmektedir. Günümüzde, birçok popüler dizinleme hizmetleri gelişmiştir. Bunların içerisinde MedLine, PubMed, EMBASE, SCOPUS, EBSCO Publishing'in Elektronik Veritabanları, SCIRUS bulunmaktadır. Çeşitli bölgesel ve ulusal indeksleme veri tabanı versiyonları da vardır. İndeksleme ile ilişkili ve tartışmalı bir diğer konu etki faktörüdür. Etki faktörü (IF), kendi alanında bir derginin göreceli önemi için bir gösterge olarak kullanılmaktadır. IF, Thomson Reuters Journal Citation Reports'da dizinlenen dergilere verilir. IF manipülasyon ve yanlış hesap uygulaması nedeniyle eleştirilmektedir. IF'nin doğru hesaplanmasını önleyebilecek çok sayıda faktör vardır. Bu faktörler; veri tabanının kapsam ve dil seçimi, alıntıları derlemek için kullanılan yöntemler, IF'yi hesaplamada kullanılan algoritma, dergilerin alıntı dağıtımı, yayınların çevrimiçi erişilebilirliği, negatif alıntılar, belli bir klasmandaki makaleler için dergi yayıncılarının seçimi, yayın gecikmesi, derginin editörlerinden etkilenme olasılığıdır. Son zamanlarda daha fazla indeksleme hizmeti geliştirilmiştir. Bunlar arasında Caspur, DOAJ, Genişletilmiş Akademik ASAP, Genamics Dergi Arama, Hinari, Index Copernicus, Open J Kapısı, Primo Central, Pro Quest, SCOLOAR, SIIC veri tabanları, Ulrich'in Uluslararası Periyodik Dizin Seri Çözümleri yer almaktadır (Balhara, 2012).

Küreselleşme ile beraber gelişen rekabetçi çevrelerde her üniversite kaliteli yayın olarak kabul gören dizinli dergilerdeki yayın yapma sayısını daha da fazla hale getirmek için çabalamaktadır. Bu sebeple, üniversitede gerçekleştirilen çalışmalar, ülke meselelerini baz almamakta, yurtdışı dergilerinin taleplerine uygun makalelere yoğunluk vermektedir. Bu olgu ise; yükseköğretim kurumlarının toplumsal görevini gerçekleştirmesine engel olmaktadır. Bunun yanında akademik teşvik gibi yayın yapma mecburiyeti ile akademik etik dışı uygulamaların fazlalaşması arasında da yüksek seviyede bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçevede lisansüstü öğrencilerinden mezuniyeti için mecburi edilen SSCI, SCI veya AHCI seviyesindeki makale yazma görevi akademik kapitalizmin zirvesi şeklinde ifade edilebilir. Yayın yapma zorunluluğu olan bir lisansüstü öğrencisi yazdığı makalesiyle hocasının da doçent veya profesör unvanlarına sahip olmasını sağlamaktadır. Bu durumu avantaja çeviren pek çok dergi sahibi ve editör de fırsatı maddi fırsata dönüştürmüşlerdir. Aynı zamanda bu durumu avantaj olarak gören tez danışmanları da hem akademik unvana sahip olmayı hem de yükseköğretim kurumuna yayın yapan akademisyen olarak ön plana çıkmayı

başarmaktadırlar. Bu durumda zarar görenin lisansüstü öğrencisi olmasına rağmen öğrenci alacağı doktor unvanından ötürü bu durum karşısında sessiz kalmaktadır. Başka bir durum ise pek çok akademisyenin organize ettiği kongrelerdir. Bu kongrelerle önemli ölçüde maddi finansman sağlanmaktadır. Birtakım akademisyenler ise; lisansüstü öğrencileri, bu kongrelere katılmaları için zorlamaktadırlar. Mecbur kalan öğrenciler de bu kongrelere katılım sağlayarak desteklemektedirler. Yakın zamanlarda gözle görülür hızda kongre sayılarında artış olmaktadır (Özder, 2017).

Sermayenin hâkimiyeti altında globalleşen dünyada eğitim kurumlarına ve bu sırada yükseköğretim kurumlarına atfedilen fonksiyon, merkezde inşa edilen ideolojileri ortama yaygın hale getirmek ve fakirleştirilen toplumlara ve milletleri kendi pozisyonlarına yabancı kılarak denetim altında tutma biçimi olarak söylenebilir (Berg, 2014, akt. Önder, 2014). Bu hedefe ilişkin, Yeni Dünya Sisteminde eğitim, "akli bilgilerle" kişiyi özgür kılarak önünde sınırsız vizyonlar sağlayan bir süreç olmaktan öte merkezi denetimli "nakli bilgilerle" kişiyi donuk hale getiren ve köleleştiren bir vasıta şeklinde anlamlandırılmaktadır. Yükseköğretim kurumlarında ve bu örgütlerin üyelerinde merkezi denetimli kaynakça dizinlerine (citation index) göre sıralandırılması ve yükseltilmesi, akademik çalışmaların yalnızca hakemli dergilerde değerlendirme yapılma şartına benzer süreçler yükseköğretim kurumlarında en güçlü merkezi denetim yöntemi olarak kullanılan kanallardır (Önder, 2014).

Diploma ve Sertifika Amaçlı Eğitim

Akademi dünyasının hızla kapitalistleşmesi ile birlikte şirketleşen üniversiteler, kâr amaçlı diploma ve sertifika programlarına yönelmişlerdir. Günümüzde diploma ve sertifika programları uzaktan eğitimle bile yapılmaya başlanmıştır. Üniversitelerin kâr amaçlı diploma ve sertifika programlarındaki yaratıcılıkları her geçen gün artmaktadır. Uzaktan eğitim doktora programları da bu yaratıcılıklarına bir örnek olarak gösterilebilir. Şirketleşen üniversiteler, maliyetlerin çok az olduğu uzaktan eğitime öyle gönül vermişler ki tüm sosyal medya araçlarını reklam amacıyla kullanmaktadırlar. Bu diplomaların geçerliliği tartışma konusu iken, sertifika programları ile de pazarı genişletme çabasında olan üniversiteler, diploma ve sertifika satan şirketler haline gelmektedirler. Aslında internet, eğitim kalitesini artırma ve çok sayıda insana ulaşma açısından heyecan verici fırsatlar sunmaktadır. Ancak üniversiteler bu fırsatı kar gözlüğüyle baktıklarında işin seyri girişimci üniversite kavramına yönelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeni bir iş arayışında olan ya da terfi umuduyla eğitim almayı hedefleyen bireylere odaklanan uzaktan sertifika ve diploma programları ile şirketleşen üniversiteler, bu piyasadaki büyük kar oranlarının cazibesine kapılmışlardır. Bu girişimler başta Amerika piyasasını hedef almışken, şimdilerde en büyük pazar potansiyelinin farkına varmış ve Asya ve Güney Amerika piyasasını hedef almışlardır (Bok, 2007).

Eleştirel Düşünme Yokluğu

Yükseköğretim kurumları düşünen, eleştiren ve bu şekilde toplumlara daha ileriye taşıyan ajanlar olduğu vurgulanmaktadır. Ancak tarih boyunca bu kurumlar Önder'in de (2014)

belirttiği gibi sistemdeki güç odaklarının etkisi altında kalarak baskıya maruz kalmaktadır. Bu baskı gelişmiş toplumlarda daha gizli ve fark edilmezken, gelişmemiş toplumlarda ise açık ve doğrudan gerçekleşen bir eğilim olarak göze çarpmaktadır. Başka bir ifadeyle gelişmiş toplumdaki rahat yaşam koşulları, toplumsal sorunların daha az hissedilmesine ve hatta bazen hissedilememesine neden olmaktadır. Az gelişmiş toplumlarda ise yaşanan ekonomik durum sorunları daha belirgin hale getirmekte ve yükseköğretim kurumlarında toplumsal ideoloji üretiminde huzursuzluklar yaşanmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarının toplumların düşünen beyinleri olması gerekirken küresel kapitalist ülkelerin etkisiyle emperyalist baskılara maruz kaldığı kendi toplumlarından uzaklaştıkları ve üniversitelerin sermaye ile iş birliği yaparak emperyalizmin aracı haline geldiği vurgulanmaktadır. Üniversitelerin emperyalizmin etkili aracı haline gelmesi, merkezi kapitalist dokularla iş birliği içindeki sermaye çevreleriyle sıkı ilişki kurmaları ve bu sayede sadece ulusal değil, aynı zamanda dünya emperyalist sisteminin hizmetine sunulmalarıyla gerçekleşir. Bu durum, üniversitenin kendi toplumu ve sorunlarına sırtını dönerek emperyalizmin ideolojik bir aracı haline gelmesine yol açar (Önder, 2014). Günümüzde 21. yüzyılın ihtiyacı olan insan kaynağının özelliği olarak sadece talimatları uygulamak yerine, eleştirel düşünme ve inisiyatif kullanma becerilerine sahip bireyler olması gerektiği vurgulanmaktadır. Eleştirel düşünme becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi için üniversite eğitiminin içeriğinin, problem çözme ve eleştirel düşünme uygulamalarına odaklanacak şekilde düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ancak bu şekilde soyutlama yeteneğine sahip, sistemli düşünebilen, ölçüm ve karşılaştırma yapabilen, iletişim ve iş birliği becerileri gelişmiş bireyler yetiştirilebilir (Kökdemir, 2012).

21. yüzyılda ihtiyaç olan nitelikli beyin gücünü yetiştirmede önemli bir rol üstlenen akademisyenlerin, araştıran, eleştirel düşünebilen ve problem çözebilen bireyler olmaları beklenmektedir. Bu beklentilere karşın İnam (1999), iş adamı ve memurluk arasında bocalayarak kapitalistleşen akademisyenlerin, ev ödevlerini yapan, ilgilendiği alanın sorunlarını bilimin temel sorunları zanneden, bakış açısı darlığından kaynaklanan özeleştiriyoksunu, dolayısıyla eleştirel düşünemeyen ve kibirli insanlar olma yolunda olduklarını ifade etmektedir.

Eleştirel düşüncenin yokluğunun bir diğer nedeni de üniversitelere öğrenci alımında kullanılan merkezi sınav sistemlerinin olduğu söylenebilir. Üniversite sınav sistemi öğrencileri ezberciliğe alıştırmakta ve analitik düşünme becerilerinin kazanılmasını engellemektedir. Büyüksulu'ya (2010) göre merkezi sınav sisteminin getirdiği ezberci eğitim anlayışının, üniversite düzeyine taşınarak analitik düşünce becerilerini göz ardı eden bir modele dönüşmesi üniversitelerin zaman içinde yüksek liselere dönüşmesine yol açmıştır. Üniversiteler zamanla yaratıcılığı, sorgulamayı ve kuşkuya dayalı akademik eğitimi dışlayan bir sistem haline dönüşmektedir. Bu durum, eğitimde çeşitliliği ve öğrenciler arasında farklı yetenekleri teşvik etme imkanını azaltarak, eğitim sisteminin genel etkinliğini sınırlandırmaktadır.

Devlet üniversitelerinin artan talebi karşılayamaması özel üniversiteleri, şirket üniversitelerini ve online eğitimi teşvik ederek öğrencileri müşterileştirme eğilimindedir. Ayrıca, devlet üniversitelerinin şirketleşen yönetim anlayışı eleştirel kamusal alan özelliğinin kaybolmasına neden olmaktadır (Kurtoğlu, 2017). Kapitalist toplumlarda, eğitim ve bilimsel bilgi, piyasa ve devlet tarafından belirlenen taleplere göre üretilmektedir. Piyasanın ihtiyaçlarına göre mesleki bilgi sağlamak amacıyla bölümler açılırken, akademik çalışmalara piyasa değerlendirme

kriterleri uygulanmakta ve eleştirel düşünme ile bağı koparan yeni bir akademik değerlendirme anlayışı ortaya çıkmaktadır (Ünal, 2009).

Sonuç

Küreselleşmenin etkileri araştırmacılar tarafından siyasi, ekonomik, çevresel ve kültürel boyutları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Eğitim ise küreselleşmenin etkilerinin kültürel boyutu içinde yer almaktadır. Eğitimin en önemli kademelerinden biri olan üniversitelerde de kendini hızla hissettiren küreselleşme ile üniversiteler bilim yapan, akademik ve eleştirel düşünen akademisyenlere sahip olan örgütler olmaktan uzaklaşıp, proje yapan, satan ve pazara yönelik bilimsel araştırma üreten ekonomi temelli kurumlara dönüştürülmüştür. Böylece üniversiteler, şirketleştirilmiş ve akademik bilgi metalaştırılmıştır.

Üniversitelerin eleştirel tartışmaların yeşerebileceği kilit kurumlar olması gerekmektedir. Ancak ellerindeki eğitim uzmanlığından yararlanamayan özel veya kamu üniversitelerinin liderleri, yönetimleriyle üniversitelerinin bütünlüğüne telafisi mümkün olmayan zararlar vermektedir (Currie, 2003). Üniversitelerin "kapitalizme değil bilime hizmet" e dönmesi gerektiğini ifade eden Önder (2014), üniversitelerin bilime hizmet geleneğinin korunmasının toplumsal isleyiş süreçleri ile yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Küreselleşmeden diğer ülkelerle benzer şekilde etkilenen Türkiye'de de üniversitelerin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Dünyada olduğu Türkiye'de de yüksek öğretim kurumları ile hükümetler arasında gerilimler yaşanmaktadır. Bu durum Cumhuriyetin kurulmasından günümüze kadar devam etmiştir. Ağrı'nın da (2006) belirttiği gibi Türkiye'de akademik özgürlük ve gelişim, hükümetler ve üniversiteler arasındaki devam eden gerilim ve sürekli değişen yasal düzenlemeler nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. Hükümetler Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yükseköğretimle ilgili yapılan yasal düzenlemeler yoluyla üniversiteler üzerinde etkili olurken, 1950'li yıllardan itibaren hükümetlerle üniversiteler arasında sürekli bir gerilim yaşanmıştır. Bu durum, yükseköğretimde istenilen gelişmelerin yaşanmasını engellemiştir. Yükseköğretimde istenilen gelişmelerin sağlanması için akademik-siyasi gerilimin sona ermesi ve uzun vadeli, tarafsız eğitimi hedefleyen politikaların oluşturulması gerekmektedir.

Üniversitelerde akademisyenlere zamanında kadroların verilmemesi veya kadroların uzun süre bekletilmesinin de bilimsel çalışmaları olumsuz etkilediği söylenebilir. Ayrıca yüksek öğretim sisteminde hissedilen kariyerinde yükselme ve sözleşme yenileme baskısı da akademik çalışmaların niteliği üzerinde etili olabilmektedir. Ağrı, (2016) Türk yükseköğretim sisteminde, istenilen gelişmelerin yaşanmamasının bir diğer nedenin de nitelik yerine niceliğe önem verilmesi olduğunu, kadroların zamanında verilmemesi ve plansız bir şekilde yeni üniversitelerin açılmasının bu eğilimi yansıttığını ifade etmektedir.

Küreselleşme tüm dünyada insan yaşamını etkileyen bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok alanda etkisinin olduğu gibi eğitim alanını da etkisi altına almıştır. Bu çalışmada, eğitimin tüm kademelerinde etkisini hızla hissettiren küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkileri farklı boyutlar açısından açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ağrı, G. I. (2006). Küreselleşme Surecinde Yüksek Öğretim Politikaları ve Erasmus Projesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi*.
- Aktan, C. C. (2009). Yüksek Öğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 39-97.
- Aktan, C. C. (2003). *Özlenen Üniversite, Yaşanan Üniversite*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 5 Kasım 2023 tarihinde http://www.canaktan.org/egitim/universitereform/aka-ozerklik.htm#_edn5 adresinden alınmıştır.
- Akyol & Arslan (2014). The Evaluation of Higher Education Problems In Turkey. *European Scientific Journal*, 10(7), 71-84.
- Altbach, P. G. (2000). *The Changing Academic Workplace: Comparative Perspectives* (Edited by Philip G. Altbach) In: *Academic Freedom: International Realities and Challenges*. Chestnut Hill: CIHE, Boston College.
- Altbach, P. G. (2004). Globalisation and the University: Myths and Realities in an Unequal World. *Tertiary Education and Management*, 1 (1), 3-25.
- Anas, A., Salifu, M., & Zakaria, H. (2023). COVID-19 Pandemic and Vaccination Skepticism. *Human Arenas*, 1-25.
- Arap, K. S. (2010). Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler. *Ankara University SBF Journal*, 65(1), 1-29.
- Bakhtiari, S., & Shajar, H. (2006). Globalization and education: Challenges and opportunities. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 5(2).
- Balhara, Y. P. S. (2012). Indexed journal: What does it mean?. *Lung India*, 29(2),
- Balon, R., Coverdale, J. & Roberts, L. W. (2010). Academician: What’s in a Name? *Academic Psychiatry*, 34(3), 169-171.
- Bilgili, A. S. (2016). Üniversitelerde Bilimsel/Akademik Özerklik ve Özgürlük Hakkında Bir Değerlendirme. *Atatürk University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 20(1), 1-15.
- Bok, D. (2007). *Piyasa Ortamındaki Üniversiteler: Yükseköğretimin Ticarileşmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brown, P., & Lauder, H. (1996). Education, globalization and economic development. *Journal of education Policy*, 11(1), 1-25.
- Büyüksulu, A. R. (2010). *Akademik kapitalizm ve küresel üniversitelerin yükselişi*. Derin Yayınları.
- Currie, J. (2003). Küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkisini anlamak: yükseköğretime bakış açıları. *Güney Afrika Yüksek Öğretim Dergisi*, 17 (1), 16-23.
- Çatıker, A., Kaya, A., ve Kılıç, M. (2022). Hemşirelerde COVID-19 Aşısının Kabulü ve Kararsızlığı. *Turkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 14(1).
- Çelik, Z. ve Gür, B. S. (2014). Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi ve Üniversite Özerkliği: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4 (1), 18-27.
- Çetin, O. U. (2015). Küreselleşmenin eğitimin farklı boyutları üzerindeki etkileri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 75-93.

- Erdem, A. R. (2006). Dünyadaki Yükseköğretimin Değişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 299-314.
- Fielden, J. (2008). Global Trends in University Governance. Education Working Paper Series. *The World Bank: The USA Dergisi*, 2 (2), 109-117.
- Gümüş, N. ve İlhan, A. (2012). Küreselleşme ve Öğretim Elemanlarına Göre Türkiye Üniversitelerdeki Coğrafya Bölümlerine Etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(5), 29-50.
- Hsu, A. L., Johnson, T., Phillips, L., & Nelson, T. B. (2022, March). Sources of vaccine hesitancy: pregnancy, infertility, minority concerns, and general skepticism. In *Open forum infectious diseases* (Vol. 9, No. 3, p. ofab433). US: Oxford University Press.
- İnam, A. (1999). Akademisyen mi, Ak-Adam-İsyan mı? *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2(7), 147-161.
- Karaman, K. (2010). Küreselleşme ve Eğitim. *Journal of World of Turks*, 2 (3), 131-144.
- Kayrooz, C., Kinnear P. & Preston P. (2001). Academic Freedom and Commercialisation of Australian Universities Perceptions and experiences of social scientists. *The Australia Institute, Discussion Paper Number 37*. 5 Kasım 2023 tarihinde http://www.tai.org.au/sites/default/files/DP37_8.pdf adresinden alınmıştır.
- Kurt, T. (2015). *Yükseköğretimin Yönetiminde Mütevelli Heyetleri*. Ankara: SETA.
- Kökdemir, D. (2012). Üniversite eğitimi ve eleştirel düşünme. *Pivolka*, 21(7), 16-19.
- Kurtoğlu, M. (2017). Küresel bilgi ekonomisi ve üniversite (ideası)!. *Felsefelogos*, (64).
- Mok, K. H. & Jiang, J. (2016). *Massification of Higher Education: Challenges for Admissions and Graduate Employment in China*, in K. H. Mok (Ed.), *Managing International Connectivity, Diversity of Learning and Changing Labour Markets*. Singapore: Springer.
- Narmanlı, D. (2022). Aşı Kararsızlığı Bağlamında Aşı Tartışmaları: Twitter'da Kovid-19 Örneği. *TRT Akademi*, 7(14), 28-57.
- Önder, İ. (2014). Üniversite Üzerine Biraz Eğilelim. *Toplum ve Demokrasi*, 8(17-18), 1-6.
- Özden Merhacı, S. (2015). Amerika Birleşik Devletleri Bayh-Dole Yasası Ve Türk Hukukunda Öğretim Elemanlarının Buluşlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64 (2), 405-434.
- Özder, H. (2017). Küreselleşme ve Akademik Kapitalizm: KKTC ve Türkiye Yükseköğretim Sistemleri. *Alternatif Eğitim Dergisi*, 3. Sayı.
- Özipek, B. B. (2001). Akademik Özgürlüğün Anlamı ve Gerekliliği. *Liberal Düşünce*, 24, 185-195. 5 Kasım 2018 tarihinde <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/24/sayi-24.pdf> adresinden alınmıştır.
- Scott, P. (2002). Küreselleşme ve üniversite: 21. yüzyılın önündeki meydan okumalar (Çeviren: S. Çiftçi). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler*, 2(1),191-208.
- Seggie F. N. & Gökbel G. (2015). From Past to Present Academic Freedom in Turkey, *Seta (Foundation For Political, Economic and Social Research) Analysis*, May 2015, No: 15.

- Spring, J. (2008). Research on globalization and education. *Review of educational research*, 78(2), 330-363.
- Şentürk, Ü. (2008). Enformasyon toplumunda eğitimin yeri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 487-506.
- Tezcan, M. (1998). Küreselleşmenin Eğitim Boyutu. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 22(108), 53-55.
- Ünal, I. L. Kapitalist Küreselleşme Sürecinde Yükseköğretim. *Evrensel Kültür Dergisi*, (214), 72-74.
- Yalçıntaş, M. (2014). Üniversite - Sanayi - Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10).
- YÖK (2023a). 25 Aralık 2023 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/web/guest/tarihce> adresinden alınmıştır.
- YÖK (2023b). 28 Aralık 2023 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden alınmıştır.